

Д. А. Терещенко,

кандидат наук із державного управління,
доцент, доцент кафедри менеджменту
та публічного адміністрування
Харківського національного університету
будівництва та архітектури

ГЕНЕЗИС НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ТЕОРІЇ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

У статті досліджено основні наукові підходи до теорії людського капіталу. Обґрунтовано, що у процесі еволюції вчення про людський капітал його визначення відображало різні підходи до розкриття його сутності. На основі аналізу робіт представників класичної економічної школи, неокласичної та інституціональної теорій розкрито ключові концептуальні положення теорії людського капіталу; визначено головні методологічні особливості теорії людського капіталу, зокрема, дотримання принципів методологічного холізму, історизму, інституційного детермінізму; усвідомлення необхідності цілеспрямованого інвестування в людину та вивчення проблем державного управління формуванням і розвитком людського капіталу; розуміння суспільства як органічної цілісності, що складається з окремих груп та інститутів, кожний із яких відіграє свою функціональну роль; поєднання економічного і гуманістичного підходів до визначення досліджуваного поняття.

Акцентовано увагу на необхідності пристосування наявних економічних теорій людського капіталу до умов сучасності і розроблення комплексної методології дослідження питання державного управління формуванням людського капіталу із застосуванням широкого міждисциплінарного підходу, побудованого на діалектичній синергетиці державного управління, філософії, психології, політології, економіки, соціології та інших наук про суспільство та людину, що вивчають об'єктивні закономірності розвитку природи, суспільства, держави, людини.

Доведено, що поняття людського капіталу – інтегральне соціальне і економічне поняття, тому ефективна модель інноваційної економіки, формуючись на базі приватної власності та розвитку ринкових відносин, повинна органічно поєднати державу та інші соціальні інститути під час регулювання процесів формування людського капіталу, узгоджуючи при цьому інтереси всіх суб'єктів господарювання. Наголошено, що фундаментальним аксіоматичним постулатом даного процесу повинна стати ідея про органічну єдність та взаємозалежність природної, соціальної та економічної систем. Підкреслено, що окреме місце серед названих галузей науки посідають державне управління, економіка, які дають змогу узагальнити, проаналізувати, розрахувати ефективність державного управління формуванням людського капіталу, та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності механізмів державного управління об'єктивно наявним суспільним відносинам.

Ключові слова: державне управління, інституціоналізм, економічні теорії, людський капітал, неінституціоналізм, неокласична теорія

D. A. Tereshchenko. The genesis of scientific approaches to the human capital theory

The article examines the basic approaches to the human capital theory. It is established that in the evolution process of human capital theory its definition represented different approaches to discovery of its essential nature. On the basis of works analysis of the representatives of classic economic school, neoclassic and institutional theories, the fundamental conceptual regulations of human capital theory are developed; the major methodological aspects of the human capital theory are determined specifically observance of the principles of methodological holism, historicist tradition, institutional determinism; perception of necessity in dedicated

© Д. А. Терещенко, 2019

investment in a human and study of government control problems by means of forming and developing of human capital is determined; conception of the society as a systematic integrality, that consists of individual groups and institutes, either of which fulfills its functional role, is determined; combination of economic and humanitarian approaches to definition of the studying conception is determined.

The focus is emphasized on necessity of adaptation of the current economic theories of the human capital to the contemporary conditions and development of complex research methodology of the government control problem by means of human capital formation with the application of the broadside interdisciplinary approach, based on dialectic synergetic of the government control, philosophy, psychology, politology, economics, sociology and other sciences of society and a human, that study objective laws of development of nature, society, government, human.

It is proved that human capital conception is an integral social and economic conception, therefore the effective model of innovative economy, forming on the basis of private ownership and development of market relations, has to combine organically the government and other social institutes under control of processes of human capital forming, furthermore coordinating interests of all performers of management. It is noted that the concept of organic integrity and interdependence of natural, social and economic systems shall become the foundational axiomatic postulate of this process. It is emphasized that the special place among named sciences occupies government control, economics, which allow to generalize, analyze, estimate effectiveness of government control in human capital formation, and sociology, that is aimed to achieve correspondence of government control means to the real social relations.

Key words: government control, institutionalism, economic theories, human capital, neoinstitutionalism, neoclassic theory.

Постановка проблеми. На сучасному етапі суспільного та економічного розвитку все більший вплив на темпи трансформаційних процесів здійснює здатність держави та суспільства забезпечувати формування, ефективне використання та розвиток людського капіталу. Поряд із цим «дослідження змісту, структури, перспектив економічних явищ і процесів сьогодення повинно спиратися на теоретичний спадок, накопичений економічною наукою протягом її історичного розвитку. Це є важливою умовою розуміння теоретичних витоків та засад сучасних наукових поглядів, концепцій, напрямів. Застосування історичного методу дослідження є необхідною умовою з'ясування не тільки суто історії розвитку економічної думки, а і змісту, напрямів і перспектив еволюції певних теорій [1, с. 9]. У цьому контексті дослідження системи наукового інструментарію представників класичної політичної економії, неокласичної й інституціональної теорій та визначення можливості його застосування в державному управлінні набувають великого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну базу для дослідження людського капіталу заклали класики політичної економії Г. Беккер, Т. Веблен, У. Гамільтон, Дж. Комонс, У. Петті, Д. Рікардо, А. Сміт, І. Фішер, Дж. Ходжсон, Т. Шульц та інші. Методологічному осмисленню категорії «людський капітал», структуруванню, періодизації та систематизації економічних ідей класичної політичної економії та інституціональної теорії, розвитку їх теоретичних основ присвячено праці М. Довбенка, О. Носик, В. Сивоконя, Н. Статівки, Д. Мельничука та ін. Водночас питання розвитку концепцій економічних теорій й шкіл та їх застосування до сфери державного управління і формування людського капіталу є недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження еволюції наукових поглядів на категорію «людський капітал»; виявлення особливостей теоретичних підходів до визначення сутності людського капіталу і можливості їх застосування до сфери державного управління формуванням та розвитком людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Теорія людського капіталу виникла в руслі класичної економічної школи (табл. 1) [1–13]. Вона базується на «методологічному фундаменті», закладеному економістами-класиками XVIII – XIX століть: У.Петті, А. Смітом, Д. Рікардо та ін.

Еволюція наукових поглядів на категорію «людський капітал»

Представник	Напрямок економічних досліджень
Класична економічна теорія XVIII століття	
У. Петті	У. Петті вперше застосував метод оцінки людського багатства за доходами, які забезпечує діяльність людини. Отже, за підходом У. Петті, людина як «жива діюча сила» є складовою частиною багатства країни та продуктивною силою [1, с. 12].
А. Сміт	За А. Смітом, здібності людини є основним капіталом суспільства, а їх використання забезпечує отримання прибутку [1, с.13]. А. Сміт підкреслював, що для осіб, праця яких потребує певної кваліфікації, «тривалий час і великі витрати, необхідні для їх навчання, ще більше підвищують ціну їхньої праці» [2, с. 40].
Д. Рікардо	Д. Рікардо в роботі «Початок політичної економії і податкового обкладання» розглядає загальний набір витрат на створення людського капіталу. Він підкреслював роль освіти у формуванні багатства нації: саме нестачею освіти у всіх шарках населення він роз'яснює різний рівень розвитку країн. Д. Рікардо вважав, що, як і усі інші речі, труд має свою природну і свою ринкову ціни [3, с. 449].
Неокласичний напрямок економічної думки XIX століття	
А. Маршалл	А. Маршалл вважав, що власне людина не є ринковим товаром. Виробництво багатства – це лише засіб підтримки життя людини, задоволення її потреб і розвитку її сил – фізичних, розумових, але сама людина – головний засіб виробництва цього багатства, і саме вона служить кінцевою метою цього багатства... [4, с. 246]. А. Маршалл висунув тезу про освіту як основу національного капіталовкладення.
Т. Шульц	Під людським капіталом Т. Шульц розумів суспільно значимі якості населення, які воно здобуває та нарощує за допомогою відповідних інвестицій. Він чітко розділив капітал на людський та матеріальний, вважаючи, що відмова розглядати людські ресурси як форму капіталу, як вироблені засоби виробництва, як результат інвестицій – сприяла збереженню класичного поняття праці як можливості робити ручну роботу, потребує небагато знань і навичок, можливості, якою, відповідно до цього поняття, робочі наділені приблизно однаково [5, с. 56–59]
Г. Беккер	Г. Беккером розглянуто людський капітал як наявний запас знань, здібностей і мотивацій, що є в кожного. Він формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати витрати на навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію і пошуки інформації про ціни та доходи [6]. Г. Беккер поєднав соціальні та економічні мотиви розвитку людини, стверджуючи, що під час вкладення власних ресурсів у підготовку на навчання як учні, так і їхні батьки поведуться раціонально, враховуючи відповідні вигоди і витрати.
Л. Вальрас, Дж. Маккулох	Л. Вальрас, Дж. Маккулох відносять до капіталу саме людину з її природними якостями, і на основі їхніх праць виникли альтернативні теорії, згідно з якими до поняття людського капіталу включалися не лише знання і вміння людей, а й фізичні, психологічні, інтелектуальні і культурні якості [7]. Рівень освітньої підготовки, на думку прихильників цієї теорії, багато в чому залежить від природних здібностей людини (її «генетичного» фонду) і умов виховання в родині. При цьому освіта може виступати лише як посередник, який впливає на заробітки

І. Фішер	І. Фішер – автор концепції «всеосяжного капіталу», відносить саму людину та її природжені властивості до капіталу. Теорія І. Фішера стала основою для подальшого розвитку концепції людського капіталу, що був зумовлений об’єктивними процесами розвитку суспільного виробництва та науково-технічного прогресу на заході у другій половині ХХ ст. «Людський капітал є міра втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності і талант, а також освіту і набуту кваліфікацію» [8, с. 164].
Німецька історична школа	
Ф. Ліст	У науковій праці «Національна система політичної економії» Ф. Ліст відніс до капіталу, крім матеріального багатства, й природні та набуті здібності людей. Великого значення він надавав результатам соціального розвитку народу, моральному духу нації. Ф. Ліст зазначав, що нація повинна продукувати духовні знання, бо вони виробляють продуктивні сили, тоді як інші блага – лише обмінні вартості. Звідси багатство нації значною мірою залежить від рівня розвитку «розумового капіталу», бо «сучасний стан народів є результатом нагромадженої маси різноманітних відкриттів, винаходів, покращень, удосконалень і зусиль усіх поколінь, які жили до нас» [9, с.190].
Школа традиційного (раннього) інституціоналізму	
Т. Веблен	Веблен виділяє інстинкти праці, майстерності, допитливості, батьківства, себелюбства та наслідування. Останній відіграє важливу роль у виникненні інститутів та їх закріпленні, а також у т.зв. «демонстративному споживанні». Основні його дослідження пов’язані з теорією суспільної еволюції. У своїй основній науковій праці «Теорія бездіяльного (дозвільного) класу: економічне дослідження еволюції інститутів» Т. Веблен дає визначення т. зв. бездіяльного класу, який займається почесною роботою: управлінням, військовою справою, сферою релігії, спортом та розвагами [10, с. 59].
Дж. Коммонс	У роботах Д.Коммонса був сформульований та обґрунтований примат права над економікою. Вчений був головним ідеологом теорії угод (транзакцій), або «теорії спільної діяльності людей та їхніх оцінок в угодах, через які контрагенти спонукають одне одного до єдності думок і дій» [11, с. 648–657].
Сучасний (новий) інституціоналізм	
Р. Коуз	Р. Коуз у своїх наукових роботах 1940–1960-х років навів аргументовані докази, що без урахування витрат на здійснення транзакцій обміну неможливо пояснити роботу економічної системи та надати рекомендації щодо її регулювання. Саме через існування транзакційних витрат Р. Коуз пояснює виникнення ринкової інфраструктури як сукупності спеціалістів, що забезпечують процес обміну між прямими учасниками угоди з купівлі-продажу [12, с. 9].
Д. Норт	Визначив, що саме ефективні інститути створюють умови для успішного і дійового розвитку економіки, а визначальною функцією, яку виконують інститути, є економія транзакційних витрат [13, с. 17]. Інститути, як зазначає Д. Норт, – це певні «конструкції, що створені людською свідомістю» [13, с. 104]. Вони, задаючи певні стандартні обмеження, створюють можливості, на які розраховують члени суспільства. Д. Норт враховує витрати на пошук інформації та роботу з нею, очікування реакцій, які створюють додаткові витрати.

Джерело: [1–13].

Наукова цінність економічних розроблень У. Петті з питання розкриття місця і ролі людини у виробництві багатства визначається тим, що «всі економічні й політичні процеси У. Петті розглядав із точки зору виробництва, розвитку продуктивних сил».

У той же час У. Петті вважав, що певну частку податкових надходжень необхідно направити на «.. заняття, які приносять розвагу і відпочинок для розуму і практикуються помірно, піднімають кваліфікацію людей і спонукають їх до занять, які самі по собі мають велике значення». Особливе місце в розвитку методології економічної науки зайняли розроблення У. Петті щодо кількісної оцінки національного доходу, економічного потенціалу країни, в області кількісної та якісної характеристик демографічних процесів та народонаселення, а також оцінки їх впливу на національне багатство країни [14].

Учення А. Сміта про суспільний розподіл праці дозволило визначити роль праці як функції людини у виробництві багатства суспільства: «Багатство є продуктом сукупної праці всіх – фермерів, ремісників, моряків, торговців, тобто представників різних видів праці і професій». Оскільки багатство суспільства створюється в процесі виробництва, то його обсяг «залежить, по-перше, від частки населення, зайнятого продуктивною працею, і, по-друге, від рівня продуктивності праці». Розподіл праці розглядається як найважливіший фактор і умова підвищення продуктивності праці, збільшення суспільного багатства. Особливої уваги заслуговує вчення А. Сміта про продуктивну і непродуктивну працю, яке є методологічною основою характеристики участі того чи іншого виду праці: 1) у виробництві та споживанні суспільного багатства, як у вартісній його формі, так і в матеріально-речовинній, 2) у розкритті значущості матеріального виробництва та сфери послуг у створенні умов для розвитку суспільства, а відповідно, і кожного його члена [14].

Представник школи А. Сміта, Д. Рікардо продовжив розгляд проблеми відтворення людських здібностей. Він визначає вартість товарів не тим, яку кількість продукту можна купити на ринку, а «кількістю праці, втіленої в них», витратами на виробництво того чи іншого продукту. На його думку, причина зміни вартості товарів – це зміна в кількості праці, необхідної для їх виробництва. Говорячи про процес виробництва людських здібностей, він розглядає набір витрат щодо їх створення, а також визначає роль освіти у формуванні багатства країни [3, с. 79]. Процес виробництва людських здібностей, на думку Д. Рікардо, нерозривно пов'язаний «із споживанням життєвих благ і засобів». На думку Д. Рікардо, «природна ціна праці дорівнює максимальному рівню споживання працівника і його сім'ї» [3, с. 76]. Зазначимо, що оперуючи категорією «робоча сила», Д. Рікардо не включає в це поняття творчий потенціал людини.

Розвитком концепції А. Сміта, Д. Рікардо та інших представників класичної політекономії є теорія відтворення робочої сили К. Маркса. Поряд із класиками К. Маркс трактував людину як основний капітал, надаючи при цьому великого значення розвитку її знань, здібностей, досвіду. Однак вузькість і однобічність марксистського підходу полягає в тому, що він розглядав роль людини суто в рамках класових виробничих відносин, особистість працівника як таку не брав взагалі в розрахунок. К. Маркс трактував поняття «робоча сила», наголошуючи на тому, що це не сама людина, а сукупність її здібностей і умінь [15, с. 178]. Він стверджував, що робоча сила, що належить робітникові, є товаром.

Економічні школи кінця XIX – початку XX ст. досить широко у своїх працях аналізували природу людини, а також її здібності. Думка про те, що людину теж можна вважати капіталом, ставала все більш популярною. Зазначений підхід розвивається в рамках неокласичної економічної теорії і застосовується в дослідженні таких сфер суспільного відтворення, як освіта, охорона здоров'я, економіка сім'ї та інших видах діяльності. Перш за все, це неокласична теорія людського капіталу, яка сформувалася і розвивалася у працях А. Маршалла, М. Блауг, Г. Беккера, Б.Вейсброт, Дж. Мінцера, Р.Нельсона, Дж. Хекмана, Р. Лейард, Ф. Уелча, Б.Чізвік, Р. Лукаса, Е. Фелпса, Т. Шульца, Л. Вальраса, Г. Маклеода, С. Уолша, І. Фішера, С. Хьюбера і багатьох інших видатних економістів-теоретиків.

Існує спільність у поглядах представників неокласичної школи: людина і її здібності, знання, навички розглядаються як капітал, здатний приносити дохід його носію, крім того, розвиток такого капіталу можливий лише за умови здійснення інвестицій в нього [16]. Дане твердження базується на такому: по-перше, «мотиви, які спонукають людину накопичувати людський капітал у вигляді вкладів в освіту, подібні до тих, які визначають накопичення матеріального капіталу» [17, с. 207]; по-друге, «вартість виховання і освіти людини утворює реальні витрати» [17, с. 207]; по-третє, «праця освіченої людини більш продуктивна, отже, витрати на освіту збільшують національне багатство» [17, с. 208].

Як самостійний напрямок економічного дослідження «теорія людського капіталу» була сформована в 50-60-ті роки двадцятого століття завдяки роботам представникам «чикагської школи» Т. Шульца та Г. Беккера, Б. Вейсброта, Дж.Мінцера та інших. Термін «людський капітал» винайшов в 1960-х роках відомий американський економіст Т. Шульц, лауреат Нобелівської премії 1979 р., щоб виразити вартість людського потенціалу. Т. Шульц показав, що людська здатність є однією із форм капіталу. Він доводив, що в людський капітал, як у будь-який капітал, можна здійснювати інвестиції. Як зазначає вчений у статті «Investment in Human Capital», «відмова розглядати людські ресурси як форму капіталу, як вироблені засоби виробництва, як результат інвестицій – сприяла збереженню класичного поняття праці як можливості робити ручну роботу, що потребує небагато знань і навичок, можливостей, якою відповідно до цього поняття робочі наділені приблизно однаково» [18, с. 3].

Обґрунтовуючи необхідність інвестування у людський капітал для отримання доданої вартості в майбутньому, Т. Шульц концентрує увагу на п'яти основних напрямках: 1) медичні установи та послуги, включаючи всі витрати, які впливають на тривалість життя, витривалість, силу та життєздатність людей; 2) навчання за місцем роботи; 3) формальна освіта на початковому, середньому та вищому рівнях; 4) програми навчання, зокрема, в сільському господарстві; 5) міграція людей і сімей, щоб пристосуватися до зміни робочих місць. Крім освіти, зауважує Т. Шульц, треба і витрати в цю діяльність відносити до людського капіталу [18, с. 9].

Сучасна теорія людського капіталу була сформульована в працях Геррі Беккера (1930 р.) і, перш за все, в його видатному дослідженні «Людський капітал» (1-е вид. в 1964 р., 2-е вид. – в 1975р.), за яке в 1992 році йому присуджено Нобелівську премію з економіки. Г. Беккер виділяє в людському капіталі індивідуума знання, виробничі навички та мотивацію. Збільшення вкладень у підготовку майбутніх фахівців і навчання кваліфікованих працівників, вважає він, можуть приносити в майбутньому не менше прибутку, ніж витрати на машинну техніку. Об'єднавши традиційні та альтернативні трактування і використавши економічний підхід, заснований на принципі раціональної поведінки індивідів, Г. Беккер визначив людський капітал як сукупність вроджених здібностей та набутих знань, навичок і мотивацій, доцільне використання яких сприяє збільшенню доходу (на рівні індивіда, підприємства чи суспільства). Однак самі по собі знання, навички та здібності людським капіталом не є, вони стають їм тоді, коли починають приносити дохід. Із цією позицією близько сходяться погляди Т. Шульца, Е. Долана, Дж. Ліндсея та ін. [19, с. 5].

Предметом економічної науки в рамках історичного напрямку стало вивчення історії розвитку національної господарської системи та економічної політики держави. Засновником нової теоретичної системи політичної економії, як відомо, став видатний німецький економіст Фрідріх Ліст (1789–1846 рр.), що у своїй праці «Національна система політичної економії» (1841 р.) [9] виклав нові дослідницькі підходи. Він був чи не найпершим, хто включив у предметне поле політичної економії початку XIX ст. політико-правові, соціокультурні неекономічні інституційні фактори економічного розвитку. Центральним елементом його теоре-

тичної системи є вчення про продуктивні сили національної економіки. Та поряд із такими традиційними матеріальними елементами, як засоби виробництва, Ф. Ліст включив і численні нематеріальні чинники, такі як «людський капітал» (наукові відкриття, знання, освіту, винаходи, досягнення культури), етику, мораль, суспільні інституції (родину – моногамію, релігію – християнство, а також уряд, право, пресу, поліцію та ін.). Цей новаторський та оригінальний для тогочасної економічної науки підхід отримав подальший розвиток у послідовників Ф. Ліста в різних варіаціях історичної школи і, звісно ж, найбільш повно – в інституціональній теорії ХХ ст. [20, с. 190].

Наприкінці ХІХ століття з неокласичного напрямку і німецької історичної школи виділилася школа інституціоналізму. Сьогодні єдиної інституціональної економічної теорії поки що не існує, але поширеною є класифікація «інституціоналізмів» на ранній (традиційний) інституціоналізм і сучасний (новий) інституціоналізм, що представлений двома основними течіями: неоінституціоналізмом та новою інституціональною економічною теорією.

Поява традиційного інституціоналізму пов'язана з роботами Т. Веблена, Дж. Р. Коммонса, У. К. Мітчелла і Дж. К. Гелбрейта. Розглядаючи шляхи формування та еволюції різних суспільних інститутів, Т. Веблен, перш за все, формулює своєрідну модель людини, яка принципово відрізняється від моделі «економічної людини», що переважала в економічній науці того часу. В основі поведінки людей, на думку Т. Веблена, лежать деякі природжені інстинкти. Він виділяє кілька основних інстинктів: батьківський, тобто інстинкт збереження роду і самозбереження, інстинкт майстерності, що є «схильністю або нахилом до ефективних дій», інстинкт порожньої цікавості, інстинкт заздрісного порівняння, інстинкт суперництва [22, с. 317].

Починаючи з Т. Веблена [10], одним із визначальних елементів інституціоналізму став еволюційний підхід до аналізу економіки. Дж. Ходжсон виділяє 5 методологічних положень інституціоналізму, сформульованих ще У. Гамільтоном [23] у 1919 р.: 1) еволюційний характер економіки; 2) практична спрямованість теорії без зведення її до рекомендацій економічної політики; 3) головне завдання економіста – вивчення інститутів; 4) міждисциплінарний підхід; 5) відмова від теорії «людина – максимізатор корисності» як нереальної і помилкової концепції. Дж. Ходжсон ключовим для віднесення до школи інституціоналізму визначає явище «інституціоналізованого індивіда» [23]. На думку вченого, дана інституціоналізованість має прояв у впливі інститутів на формування особистості і навіть його потреб. Разом із тим нова інституціональна економічна теорія найчастіше аналізує інститути як наслідки рішень раціональних, максимізує агентів, тому можна сказати про взаємовплив індивідів та інститутів одне на одного.

Неоінституціональна теорія пропонує більш реалістичний опис процесу прийняття рішень індивідами. Так, неокласична модель зображує людину як істоту гіперраціональну, що володіє економічною інформацією про ціни і ринках в повному обсязі, і як комп'ютер, що приймає єдино правильне рішення, зваживши всі наявні альтернативи, що далеко від реальності. У сучасний час неоінституціональна теорія «поєднує різноманітні погляди, ідеї, положення про процес формування, використання знань, навичок, здібностей людини як джерела майбутніх доходів і привласнення економічних благ» [24, с. 179]. Представники неоінституціоналізму – Р. Коуз, Р. Познер, С. Пейович – визнають існування норм, законів, але як зовнішніх для неокласичної теорії факторів.

Представниками нової інституціональної теорії приділено більше уваги не перегляду сутнісних характеристик людського капіталу, а аналізу ефективності різних шляхів розвитку людського капіталу, інституціональних альтернатив і впливовості правил на поведінку економічних агентів. Знаходячись у межах інституційної традиції, «нові

інституціоналісти» висувають принцип провідної ролі соціально-економічних інститутів. Як підкреслює Д. Норт, «інститути – це «правила гри» в суспільстві, або, говорячи більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємостунки між людьми. Отже, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії – будь то в політиці, соціальній сфері або економіці» [22, с. 598]. На думку ряду авторів [13; 23; 25], нова інституціональна економічна теорія створює методологічні передумови та надає певні інструменти дослідження процесу розвитку людського капіталу. Методологія нової інституціональної економічної теорії базується на з'ясуванні видів і характеру інститутів за допомогою інтересів і поведінки індивідів, які використовують їх для координації своєї діяльності. Індивід стає відправною точкою в аналізі інститутів людського капіталу. У свою чергу, особливості теорії вибору залежать від використання концепції раціональності (повної чи обмеженої).

Важливо підкреслити, що представники інституціоналізму не пропонували новий підхід до визначення категорії «людський капітал». Вони наголошували на необхідності використання досягнень суспільних наук (соціології, психології, антропології та права), доповнили «жорстке ядро» неокласичної теорії поняттями колективних дій інститутів, економіки очікування, неповноти інформації тощо; по-новому підійшли до визначення завдань економічної науки. Так, наприклад, засновник соціально-психологічного напрямку Т. Веблен вважав, що завданням економістів є вивчення норм, звичаїв і звичок, а також їх еволюції для інтерпретації рішень, які приймають економічні агенти за будь-яких обставин. Засновник соціально-правового напрямку інституціоналізму Дж. Коммонс зосереджувався на аналізі правових основ функціонування економічної системи. Але, незважаючи на різні підходи, підґрунтям для об'єднання вищевизначених теорій та шкіл в єдиний інституціональний напрям є подібність методології, для якої характерні акцент на змінах, принципі поєднання економічного і гуманістичного підходів до визначення досліджуваного поняття, динамізмі суспільних (економічних, політичних, соціальних, культурних) структур і суспільства в цілому та використання схожого категоріального апарату з особливою опорою на «соціальні інститути».

Узагальнюючи вищевикладене, варто зауважити, що праці представників класичної політичної економії, неокласичної та інституціональної теорій виступають теоретичним підґрунтям для більш глибокого розуміння і дають змогу визначити головні методологічні особливості теорії людського капіталу:

- 1) використання міждисциплінарного підходу до розгляду процесів формування і розвитку людського капіталу із залученням даних психології, філософії, політології, соціології тощо;
- 2) дотримання принципів методологічного холізму (цілісності), історизму (виявлення основних тенденцій суспільної еволюції, рушійних сил і чинників розвитку); інституційного детермінізму (ступінь розвитку інститутів розглядається одночасно як детермінанта розвитку та його стабілізуючий чинник);
- 3) акцентування уваги на визначальній ролі держави в процесі трансформації інститутів розвитку людського капіталу, на зміні, рухомості окремих складових частин людського капіталу; усвідомлення необхідності цілеспрямованого інвестування в людину та вивчення проблем державного управління формуванням і розвитком людського капіталу;
- 4) розуміння суспільства як органічної цілісності, що складається з окремих груп та інститутів, кожний із яких відіграє свою функціональну роль; посилення в методах дослідження «людиновимірності», увага до реальної, а не «економічної людини»; відмова від розуміння ринку як нейтрального й універсального механізму розподілу ресурсів, вимога соціального контролю за соціальною інфраструктурою;

5) поєднання економічного і гуманістичного підходів до визначення досліджуваного поняття.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, на основі проведеного аналізу можна стверджувати, що еволюція категорії «людський капітал» пов'язана з розвитком методології економічної теорії та впливом світогляду тих чи інших економістів. Поняття людського капіталу – інтегральне соціальне і економічне явище. Ефективна модель сучасної економіки, формуючись на базі приватної власності та розвитку ринкових відносин, повинна органічно поєднати державу та інші соціальні інститути під час регулювання процесів формування людського капіталу, узгоджуючи при цьому інтереси всіх суб'єктів господарювання. Фундаментальним аксіоматичним постулатом цього процесу повинна стати ідея про органічну єдність та взаємозалежність природної, соціальної та економічної систем.

Теоретико-методологічні засади дослідження державного управління формуванням і розвитком людського капіталу мають бути побудовані на широкому міждисциплінарному підході, що враховує об'єктивні закономірності та досягнення теорії державного управління, філософії, психології, політології, економіки, соціології та інших наук про суспільство та людину, що вивчають об'єктивні закономірності розвитку природи, суспільства, держави, людини. Окреме місце серед названих галузей науки, на думку автора, посідають державне управління, економіка, які дають змогу узагальнити, проаналізувати, розрахувати ефективність державного управління, та соціологія, що спрямована на досягнення відповідності механізмів державного управління об'єктивно наявним суспільним відносинам.

Перспективним напрямом подальших досліджень вбачається вивчення процесів формування та розвитку людського капіталу як об'єкта державного управління.

Список використаних джерел:

1. Носик О.М. Людський капітал інноваційного розвитку: економічні основи відтворення : монографія. Харків : Вид-во , 2016. 490 с.
2. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. Москва : Соцэкгиз, 1962. 684 с. URL : http://royallib.ru/book/smit_adam/issledovanie_o_prirode_i_prichinah_bogatstva_narodov.html.
3. Рикардо Д. Начала политической экономии. *Антология экономической классики в 2-х т.* Т.1. Москва : МП «Эконом», 1993. 475 с.
4. Маршалл А. Принципы экономической науки. Москва, 1993. С. 246.
5. Стрижак О.О. Теорія людського капіталу: формування наукової концепції. *Вісник Харківського національного економічного університету.* 2012. № 4. С. 56–59.
6. Беккер Г. Человеческий капитал. Москва : Изд-во МГУ, 1997. С. 11.
7. Мочерна О.С. Діалектика концепцій людського капіталу за умов транснаціоналізації. *Економіка і прогнозування.* 2008. № 2. С. 32–35.
8. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. Москва : Дело, 1995. 864 с.
9. Лист Ф. Национальная система политической экономии. Москва : Европа. 2005. 382 с.
10. Веблен Т. Теория праздного класса. Москва : Прогресс, 1984. 367 с.
11. Commons J. Institutional Economics. *American Economic Review.* Vol. 21. P. 648–657.
12. Коуз. Р. Фирма. Рынок. Право. Москва : Дело, 1993. 192 с.

13. North D. C. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. England: Cambridge University Press, 1990. URL : https://books.google.fr/.../Institutions_Institutio.

14. Каменских Е.А. Эволюция теории человеческого капитала и его место в производстве общественного богатства. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 2. Ч. 2. С. 12–16.

15. Маркс К. Капитал. В 3 т. Т. 1: Процесс производства капитала. Москва : Политиздат, 1983. 556 с.

16. Богатырёва В.В. Финансовое управление воспроизводством человеческого капитала в инновационной экономике : теория, методология, моделирование. Новополоцк : ПГУ, 2013. 400 с.

17. Солодуха П.В. Институциональные основы воспроизводства человеческого капитала. Москва : Маркетинг, 2004. 259 с.

18. Schultz Theodore W. Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. Vol. 51. № 1 (Mar., 1961). P. 1–17.

19. Савельева С.В. Роль человеческого капитала в современной рыночной экономике : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. эк. Наук : спец. 08.00.01 «Экономическая теория». Самарский государственный технический университет. Самара, 2008. 22 с.

20. Мага А.М. Німецька історична школа як джерело становлення інституціональної економічної теорії. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 2. Т. 2. С. 189–192.

21. Hamilton W. (1932). Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*. N.-Y. V. VIII. 84 p.

22. Історія економіки та економічних теорій: підручник / В.О. Сивоконь, Н.В. Статівка, В.Л. Міненко та ін. ; за заг.ред. к.е.н., доц. В.О. Сивоконя, д. держ. упр., проф. Н.В. Статівки. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2019. 620 с.

23. Ходжсон Д. Экономическая теория и институты : Манифест современной институциональной экономической теории / пер. с англ. Москва : Дело, 2003. 464 с.

24. Довбенко М.В. Сучасна економічна теорія. Економічна нобелеологія : навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Академія», 2005. 336 с.

25. Вільямсон О.Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів. Київ : Артєк, 2001. 472 с.

References:

1. Nosyk, O. M. (2016). *Liudskyy kapital innovatsijnoho rozvytku: ekonomichni osnovy vidtvorennia* [Human capital of innovation development: economic bases of reproduction]. Kharkiv [in Ukrainian].

2. Smit, A. (1962). *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of peoples]. Moskva : Sotsekgiz. URL:http://royallib.ru/book/smit_adam/issledovanie_o_prirode_i_prichinah_bogatstva_narodov.html [in Russian].

3. Rikardo, D. (1993). *Nachala politicheskoy ekonomii. Antologiya ekonomicheskoy klassiki* [The beginning of political economy. Anthology of Economic Classics]. Vol. 1. Moskva : MP «Ekonom» [in Russian].

4. Marshall, A. (1993). *Printsipy ekonomicheskoy nauki* [Principles of Economic Science]. Moskva [in Russian].

5. Stryzhak, O.O. (2012). The theory of human capital: the formation of a scientific concept. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*. Vol. 4. pp. 56-59 [in Ukrainian].

6. Bekker, G. (1997). Chelovecheskiy kapital [Human capital]. Moskva : Izd-vo MGU [in Russian].
7. Mocherna, O. S. (2008). Dialectics of human capital concepts in the context of transnationalization. *Ekonomika i prohnozuvannya*. Vol. 2. pp. 32-35 [in Ukrainian].
8. Fisher, S. Dornbush, R. and Shmalenzi, R. (1995). *Ekonomika* [Economics]. Moskva : Delo [in Russian].
9. List, F. (2005). *Natsionalnaya sistema politicheskoy ekonomii* [National system of political economy]. Moskva : Evropa [in Russian].
10. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa* [Idle class theory]. Moskva : Progress [in Russian].
11. Commons, J. *Institutional Economics*. *American Economic Review*. Vol. 21. PP. 648–657 [in English].
12. Kouz, R. (1993). *Firma. Ryinok. Pravo* [Firm. Market. Right]. Moskva : Delo. 192 p. [in Russian].
13. North, D.C. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. England: Cambridge University Press. URL: https://books.google.fr/.../Institutions_Institutio [in English].
14. Kamenskykh, E.A. (2010). The evolution of the theory of human capital and its place in the production of social wealth. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia*. Vol. 2. PP. 12–16 [in Russian].
15. Marks, K. (1983). *Kapital. Protsess proizvodstva kapitala* [Capital. Capital production process]. Moskva : Politizdat. 556 p. [in Russian].
16. Bogatyryova, V. V. (2013). *Finansovoe upravlenie vosproizvodstvom chelovecheskogo kapitala v innovatsionnoy ekonomike : teoriya, metodologiya, modelirovanie* [Financial management of the reproduction of human capital in an innovative economy: theory, methodology, modeling]. Novopolotsk: PGU. 400 p. [in Russian].
17. Soloduha, P.V. (2004). *Institutsionalnyie osnovyi vosproizvodstva chelovecheskogo kapitala* [Institutional framework for the reproduction of human capital]. Moskva : Marketing. 259 p. [in Russian].
18. Schultz, Theodore W. (1961). Investment in Human Capital. *The American Economic Review*. Vol.51. № 1. P. 1-17 [in English].
19. Saveleva, S.V. (2008). *The role of human capital in today's market economy*, Ph.D. Thesis, Economic theory, Samarskiy gosudarstvennyiy tehnikeskii universitet, Samara [in Russian].
20. Maha, A.M. (2015). German History School as a Source for the Formation of Institutional Economic Theory. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu*. № 2. Vol. 2. PP.189-192 [in Ukrainian].
21. Hamilton, W. (1932). Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*. N.-Y. V. VIII. 84 p. [in English].
22. Syvokon, V.O. Stativka, N.V. Minenko, V.L. et al. (2019). *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnykh teorii: pidruchnyk* [History of economics and economic theories: a textbook]. Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU «Mahistr». 620 p [in Ukrainian].
23. Hodzhson, D. (2003). *Ekonomicheskaya teoriya i institutyi: Manifest sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii* [Economic theory and institutions: A manifesto of modern institutional economic theory]. Moskva : Delo. 464 p [in Russian].

24. Dovbenko, M. V. (2005). Suchasna ekonomichna teoriia. Ekonomichna nobeleolohiia [Modern economic theory. Economic Nobelology]. Kiev : Vydavnychiy tsentr «Akademiiia». 336 p [in Ukrainian].

25. Viliamson, O. E. (2001). Ekonomichni instytutsii kapitalizmu : Firmy, marketynh, ukkladannia kontraktiv [Economic institutions of capitalism : Firms, marketing, contracting]. Kyiv : Artek. 472 p [in Ukrainian].